

Oefenen op de hei

HET FRANS-BATAAFSE LEGERKAMP VAN AUSTERLITZ (1804-1808)

“En wat een prachtig kamp was dat. De officierstenten waren omringd door schaduwrijke bosjes met banken of ligstoelen op het grasveld, tuintjes versierd met bloemen, vazen of beeldjes, vijvers vol rode vissen en eenden, miniatuurboten en scheepjes en watervallen. De infanterie schoot op de schietschijf of voerde manoeuvres uit. De cavalerie werkte op een andere plek. De artillerie oefende op hun schietterrein. Ik ging daar graag kijken.”

(Uit het dagboek van François Dumonceau, de 14-jarige zoon van generaal Dumonceau, bevelhebber van de Bataafse divisie, die in 1804 in het kamp bij Zeist was gelegerd).

Door Sjaak Mooren | Ingrid Cleijne | Maaike Kalshoven | Wilfried Hessing

Tussen 1795 en 1813 was de Republiek der Zeven Provinciën eerst – onder Lodewijk Napoleon - een vazalstaat van Frankrijk

en later, vanaf 1810 – direct onder Napoleon - een onderdeel van het Franse keizerrijk. In wat tegenwoordig meestal de Franse tijd wordt genoemd, was naast het Nederlandse (of Bataafse) leger ook steeds een aanzienlijke Franse troepenmacht in ons land gelegerd. In het voorjaar van 1804 liet de Franse generaal Auguste de Marmont de helft van de Franse en Nederlandse troepen onder zijn bevel samenkomen op de heide bij Zeist, in wat het Camp d'Utrecht werd genoemd. Volgens Marmont was het leger onder ongezonde condities ingekwartierd in de steden en was het slecht getraind. Kamperen op de heide was gezond en gaf de mogelijkheid in verschillende verbanden te oefenen. Bij Zeist liet hij daarom – op kosten van de Nederlandse overheid - een groot, semi-permanent oefenkamp aanleggen, dat zich uitstrekte over een gebied met een lengte van circa 3 kilometer en een diepte van circa 1 kilometer. In het kamp werden drie divisies gelegerd: twee Franse en één Bataafs-Nederlandse, circa 18.000 man in totaal. Behalve militairen waren daarnaast ook ongeveer 2000 vrouwen en kinderen aanwezig.

Afbeelding 1. Het opgravingsterrein. Vooraan zijn de lichtgele zolen van twee grafheuvels herkenbaar.

Nadat het eerste kamp in de zomer van 1804 voltooid was, bouwden de manschappen als 'bezigheidstherapie' en ter ere van hun commandant en Napoleon een aarden piramide, die na de voor Napoleon succesvolle slag om Austerlitz in Tsjechië in het jaar daarop, tot de 'Pyramide van Austerlitz' werd gedoopt. Later kreeg ook het dorp nabij het kamp deze naam.

Het archeologische onderzoek bij Austerlitz geeft een exact en dynamisch beeld van de zeer tijdelijke inrichting, bewoning en afbraak van het grootste militaire kamp uit de Napoleontische tijd in Nederland

Het kamp van Marmont bij Utrecht maakte deel uit van een reeks grote legerkampen langs de westkust van Europa. Ze brachten de troepen samen die Napoleon wilde inzetten voor een invasie van Groot-Brittannië. Volgens Napoleon bracht de concentratie van zijn troepen in een beperkt aantal grote, centraal gelegen kampen grote strategische voordelen met zich mee: het was mogelijk de troepen sneller in te schepen en over te zetten. Ook in het geval van een eventuele tegenaanval vanuit Groot-Brittannië zouden deze kampen voordelen bieden. De invasie werd echter eind 1805 afgelast: de Franse invasievloot was uitgeschakeld en een nieuwe coalitie van Oostenrijk, Rusland en Pruisen vormde een acuut gevaar. Nut en noodzaak voor een groot kamp midden in Nederland was er daarna eigenlijk niet meer. In 1808 werd het kamp bij Austerlitz daarom opgeheven en gesloopt. Eigenlijk heeft het kamp alleen in de zomer en herfst van 1804 en 1805 een volledige bezetting gekend. In de tussentijd en tot 1808 was het slechts door kleinere en wisselende eenheden bezet.

Ruim 200 jaar later is door BAAC en VESTIGIA en in opdracht van de gemeente Zeist ruim 2 hectare van het Frans-Bataafse legerkamp te Austerlitz opgegraven (afbeelding 1). Reden is het voornemen om binnen het gebied nieuwe woningen te realiseren. Doel van het onderzoek was het bepalen van de exacte locatie en inrichting van het kamp. Daarnaast was het onderzoek gericht op het dagelijks leven van de militairen en hun vrouwen en kinderen. Het kamp is kort bewoond geweest en vormt daardoor als het ware een archeologische tijdscapsule. De vergelijking met een door een calamiteit gezonken schip of het door vulkanas bedekte Pompeï gaat weliswaar niet helemaal op, maar overeenkomsten zijn er wel.

DE KAART VAN MARMONT

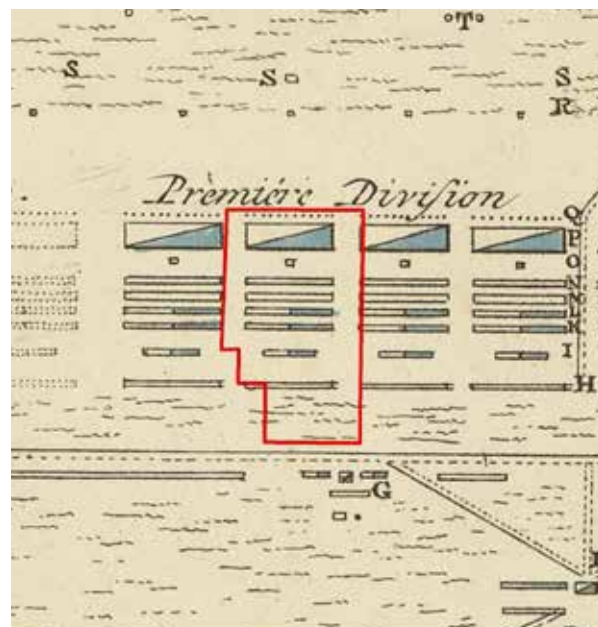
Het tentenkamp van Marmont op de heide bij Zeist werd aangelegd naar een vooropgezet plan en was strikt hiërarchisch ingericht. Marmont was trots op zijn kamp en liet daarom als relatiegeschenk een prachtige kaart hiervan vervaardigen. Op basis van deze kaart maar ook correspondentie, rekeningen van de aanleg en het onderhoud en verschillende beschrijvingen

Afbeelding 2. Knoop 11^e regiment.

Afbeelding 3. Knoop 104^e demi-brigade.

Afbeelding 4. Kaart van Marmont (1804), detail. Rood kader: onderzoeksgebied.

Afbeelding 5. Wapenmantel.

Afbeelding 6. Keukens.

Door de vorm en afmetingen van de afwateringsgreppels is bekend welke afmetingen en vorm de tenten hadden

van bezoekers weten we redelijk goed hoe het tentenkamp eruitzag. Het langgerekte, relatief smalle kamp met een lengte van 3 kilometer en een diepte van 1 kilometer was ingedeeld in rechthoekige zones. Aan de naar het noordoosten toegekeerde voorzijde bevond zich een groot oefenterrein waar drie schansen waren opgeworpen. Tussen het oefenterrein en de zone waar de troepen gelegerd waren, bevonden zich de latrines (afbeelding 4 zone 'R' op de kaart). Latrines bevonden zich altijd buiten het kamp; een soldaat die zijn behoefte deed binnen een kamp, en betrapt werd, kon rekenen op straf. Verder naar achteren kwam men in het tentenkamp. Dit bestond uit in rijen geordende wapententen (zone Q), tenten voor de huisvesting van de troepen (zone P), waterputten (zone O), keukens (N) en barakken (M). Deze barakken dienden als berg- en schuilplaats bij slecht weer. In de zones I, K en L stonden grotere tenten waarin de officieren, oplopend in rang, waren ondergebracht. Ten zuidwesten van de officieren bevond zich de zone voor de wasvrouwen (de 'blanchisseuses'; zone H). Aan de achterzijde van het kamp vond het zijn afronding in de zone van de legerstaf, waaronder het onderkomen van Marmont (zone A t/m G). Aangenomen mag worden dat de tenten in dit deel van het kamp doorgaans erg groot waren. De afmetingen van de tent van generaal Marmont bedroegen bijvoorbeeld 21 bij 6,8 meter.

In de periode tot aan de inrichting van het kamp in 1804 was het gebied rond Austerlitz een licht golvend heidelandschap, doorsneden met onverharde landwegen. Er woonden maar

Afbeelding 7. Gebouwen met onbekende functie (zie afbeelding 9, rij 6).

weinig mensen. In tegenstelling tot wat de historische bronnen vertellen, is uit het archeologische onderzoek gebleken dat het terrein bij de aanleg van het kamp slechts oppervlakkig werd geëgaliseerd. Het natuurlijke reliëf waarop het kamp gelegen was, bleef grotendeels intact. Wel werden bij de aanleg van het kamp enkele prehistorische grafheuvels geëgaliseerd.

TENTEN UIT 1804

Voorafgaand aan het onderzoek was de verwachting dat veel sporen uit het eerste jaar van het kamp slecht bewaard zouden zijn gebleven; in deze eerste fase werden namelijk alleen

Afbeelding 8. Tentgreppel.

Afbeelding 9. Barakkenfase.

Afbeelding 10. Kookgat ofwel keuken.

tenten en geen houten gebouwen opgericht. Van de tenten zelf resteert inderdaad niets, maar tot verrassing van de opgravers bleek dat de tenten herkenbaar zijn aan de afwateringsgreppel die rondom een tent is gegraven (afbeelding 8). Door de vorm en afmetingen van de afwateringsgreppels is bekend welke afmetingen en vorm de tenten hadden. De soldatententen hadden aan beide zijden halfronde uiteinden en waren 5 bij 3 meter groot. Interessant is dat de vorm en afmetingen niet overeenkomen met het standaardtype tent zoals beschreven in instructies uit die tijd. De tentgreppels maken het ook mogelijk de inrichting van het tentenkamp in groot detail te reconstrueren. De soldatententen bleken paarsgewijs en vijf rijen diep opgesteld te zijn geweest. Uitgaande van de voorlopige reconstructie van het tentenkamp bevonden zich tussen twee noord-zuid georiënteerde kampstraten 80 tenten. Over het aantal soldaten dat in een tent onderdak vond, bestaat veel discussie. Uitgaande van 8 tot 10 personen per tent, zou binnen het tentenblok een bataljon (640 à 800 man) gelegerd kunnen zijn geweest. In hoeverre deze berekeningen kloppen zal nader onderzocht moeten worden.

In het zuiden van het kamp bevonden zich de officierstenten. Helaas zijn de tentgreppels rondom de officierstenten minder goed bewaard gebleven, waardoor we niet zo gedetailleerd zijn ingelicht over de inrichting van dit deel van het tentenkamp. Opvallend is dat in de buurt van een grote officierstent ook een

Door het slechte weer werden in het voorjaar van 1805 de tenten vervangen door houten barakken

kleine tent is teruggevonden. Mogelijk had de kleinere tent een speciale functie, maar het kan ook zijn dat deze tent is gebruikt door een bediende.

BARAKKEN UIT 1805

In 1804 had men veel last van slecht weer. Daarom werden in het voorjaar van 1805 de tenten vervangen door houten barakken van 5 bij 7 meter. De indeling van het kamp bleef hierbij grotendeels hetzelfde (afbeelding 9). De soldatenbarakken stonden in blokken van vier rijen diep opgesteld. Iedere rij bestond uit negen barakken. Tussen de al genoemde noord-zuid georiënteerde kampstraten bevonden zich in totaal 36 soldatenbarakken met afmetingen. Als aangenomen wordt dat hier een bataljon was gelegerd met een sterkte van 640 tot 800 man zou dat neerkomen op 18 tot 22 soldaten per barak.

Bijzonder is dat bij de officiersbarakken sporen werden gevonden die terug te voeren zijn op een binnenindeling. Opvallend is ook dat de meeste kuilen met baksteenpuin en

Afbeelding 11. Waterput.

Afbeelding 12. Gamelle, eetpan. Uitleg: in dit soort dingen werd niet gekookt; dat gebeurde in een marmite. (=kookpot). Na het koken in de "marmite" werd de soep in de "gamelle" overgegoten en geserveerd.

losse bakstenen ter hoogte van de officierslinies zijn gevonden (afbeelding 8). Dit lijkt erop te wijzen dat de officiersbarakken voorzien zijn geweest van bakstenen schoorstenen. Dakpannen ontbreken onder het vondstmateriaal en dat maakt duidelijk dat de historische vermeldingen van pluggen en stro als dakbedekking kloppen.

KOOKGATEN EN WATERPUTTEN

Tijdens het verblijf op de heide werd er gekookt in de open lucht. Daartoe werden er grote, rechthoekige of vierkante kuilen gegraven van circa 1 meter diep waarin meerdere haardplaatsen werden ingericht (afbeelding 6 en 10). Meerdere malen is waargenomen dat de wanden van deze kookgaten of keukens afgewerkt waren met pluggen. Ook werden talrijke paalsporen waargenomen in en rondom de kookgaten. De paalsporen wijzen erop dat de kookgaten (deels) van afdaken waren voorzien. Uit historische bronnen is verder bekend dat er aarden wallen rondom de kookgaten lagen; sporen hiervan zijn niet teruggevonden. Het geheel zorgde ervoor dat men tijdens het koken weinig last had van de wind. Het dagelijkse voedsel bestond volgens historische bronnen uit een dikke soep die in een grote pan boven een open vuur werd bereid. De ingrediënten, waaronder vlees, groenten en brood, werden betrokken bij particuliere partijen en van buiten het kamp aangevoerd. Tijdens het onderzoek zijn de nodige dierenbotten gevonden. Ze geven aanwijzingen over de soorten vlees die geconsumeerd zijn en mogelijk ook over de kwaliteit (ouderdom) ervan. Deze gegevens kunnen bij de uitwerking vergeleken worden met historische gegevens over voedselleveranties.

Tussen de soldatententen en de kookgaten bevond zich een zone waarin waterputten waren gelegen. Volgens historische

bronnen zouden er 38 putten binnen het kamp zijn aangelegd. Hiervan is er één binnen de opgraving aangetroffen (afbeelding 11). Deze kon worden gedocumenteerd tot een diepte van 5,5 meter beneden maaiveld; onderzoek tot grotere diepte was technisch en om redenen van veiligheid niet mogelijk. Hoe diep de waterput oorspronkelijk is geweest, is niet bekend maar op basis van historische bronnen en de grondwaterstand moet rekening worden gehouden met een diepte van 12 tot 15 meter.

Afbeelding 13. Fragment lepel met ingekaste naam "(P)ierre".

Afbeelding 14. Lakenloodjes.

Afbeelding 15. Vuurkets.

Afbeelding 16. Halsbandsluiting.

Afbeelding 17. Zegelstempel.

Afbeelding 18. Gespen.

Hoe de aanleg en de constructie van de put er oorspronkelijk heeft uitgezien is onbekend. Een bakstenen putring, houten bekisting of pompbuis werden niet teruggevonden, alles wat bruikbaar was is bij de ontmanteling van de put verwijderd.

VONDSTEN

Behalve duizenden grondsporen werden er ook talrijke vondsten geborgen: scherven van aardewerk, rookpijpen en glas. Een belangrijk deel van de vondsten is van metaal. Uit de honderden knopen kan afgeleid worden dat een bataljon van het 11e regiment, samengesteld uit de 104e demi brigade en 11e demi-brigade d'infanterie de Ligne, in het opgegraven deel van het kamp gelegerd was (afbeelding 2 en 3). Door het minutieus verzamelen en inmeten van vondstmateriaal en het analyseren van verspreidingspatronen kan mogelijk

een beeld worden verkregen van het leven in het kamp. Zijn bijvoorbeeld horlogesleutels, luxe porselein en zegelstempels voornamelijk gevonden ter hoogte van de officierenverblijven? Waren de rookpijpen ter hoogte van de soldatenbarakken van goedkopere kwaliteit? Kan uit het dierlijk botmateriaal afgeleid worden wat de soldaten gegeten hebben? De honderden munten zijn bijna uitsluitend van een lage denominatie en van Nederlandse herkomst. Franse munten ontbreken vrijwel geheel, wat enigszins verrassend is aangezien hier een Frans legeronderdeel gevestigd was. Dit zijn slechts enkele van de vragen die centraal zullen staan bij de uitwerking van de opgraving. Vervolgens kunnen de resultaten vergeleken worden met historische gegevens en gegevens van elders opgegraven legerkampen.

NIEUWE INFORMATIE

Hoewel er over het kamp veel geschreven en gedrukte bronnen bestaan, waaronder verschillende kaarten en tekeningen, heeft het archeologische onderzoek veel andere, nieuwe en unieke informatie opgeleverd. Zo blijkt de genoemde kaart van Marmont uit 1804, bijvoorbeeld een geschematiseerde en geïdealiseerde weergave te zijn van het kamp. In de op de kaart zeer regelmatige afstanden tussen de diverse elementen bestond in realiteit de nodige variatie. En tussen de kookgaten en de soldatenbarakken is een rij gebouwtjes aanwezig die niet wordt afgebeeld op de kaart (en ook niet op een schets van het kamp uit 1807). De functie van deze kleine structuren is onbekend (afbeelding 7). Misschien werden ze gebruikt voor de opslag van etenswaren of kookgerei. Verspreid over het terrein werden nog enkele andere kleine structuren teruggevonden die

niet op de kaarten staan aangegeven. Wat eveneens niet op de kaart van Marmont wordt weergegeven zijn de duizenden 'losse' kuilen die binnen het kamp zijn gegraven. Gezien het relatief korte tijdsbestek dat het kamp in gebruik is geweest, is het aantal kuilen erg groot en daarnaast gaat het vaak om zeer diepe kuilen. De vulling van een gemiddelde kuil bestond meestal uit vuil zand, heideplaggen en een enkele knoop, munt of aardewerkscherf. Een functie als afvalkuil lijkt daarom uitgesloten: hiervoor is de hoeveelheid afval te gering. Als werkhypothese wordt daarom gedacht aan zandwinning, bijvoorbeeld om de modderige kampstraten en de vloeren van de barakken te voorzien van een droge laag wit zand. De archeologische bevindingen tonen aan dat de kaarten weliswaar zeer waardevol zijn voor de interpretatie van de gevonden sporen, maar tegelijkertijd onvolledige momentopnamen vormen.

Afbeelding 19. Buidel munten.

BIJVANGST

Slachtoffer van de bescheiden egalisatie ten tijde van de aanleg van het kamp waren drie prehistorische grafheuvels, gelegen op een relatief hoog gedeelte van het terrein. De oorspronkelijke hoogte van de grafheuvels is niet meer te bepalen, maar zal vermoedelijk niet meer dan 1 à 2 meter hebben bedragen. De grootste grafheuvel had een doorsnede van 11 meter, een iets noordelijker gelegen grafheuvel was met 8 meter doorsnede iets kleiner (afbeelding 1). Van een derde grafmonument is vrijwel niets bewaard gebleven door graafwerkzaamheden in de twintigste eeuw. Randstructuren, zoals een greppel of een krans van ingegraven palen, ontbreken. In het centrale graf van de grootste grafheuvel werd een oost-west gericht lijksilhouet in hurkhouding aangetroffen en in de randzone van de grafheuvel werd een nabijzetting in de vorm van een crematiegraf gevonden. In de kleinere grafheuvel werd een noord-zuid gerichte grafkuil herkend. Vondsten ontbraken waardoor de datering van de graven onduidelijk is. Vooral nog wordt van een datering in het laat-neolithicum (2900-2000 v.Chr.) of de bronstijd (2000-1100 v.Chr.) uitgegaan. Het is voorstelbaar dat de grafheuvels (mede) dienden om het territorium van een nederzetting te markeren. Waar die lag is echter onbekend: bewoningssporen en vondsten uit de prehistorie ontbreken binnen de opgraving geheel.

BESLUIT

Het komt niet vaak voor dat in de Nederlandse archeologie de sporen kunnen worden opgegraven van een samenhangende reeks van handelingen die in een korte tijdspanne hebben plaatsgevonden. Het archeologische onderzoek bij Austerlitz vormt een uitzondering en geeft een exact en dynamisch beeld van de zeer tijdelijke inrichting, bewoning en afbraak van het grootste militaire kamp uit de Napoleontische tijd in Nederland. Het onderzoek belooft veel nieuwe informatie op te leveren over het dagelijkse leven van militairen van alle rangen en hun aanhang. De opgravingen worden in 2018 voortgezet. Daarna zal de analyse van de vele duizenden vondsten en sporen nog een flinke inspanning vergen. Militair-historici uit binnen- en buitenland zullen zich bij het onderzoek aansluiten.